

кредитна кооперація в Україні:
ВІДНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЙ

Кредитна кооперація в Україні: відновлення традицій

Збірник статей, присвячений 130-й річниці заснування
Сокиринського ощадно-позичкового товариства

Початки кредитної кооперації в Західній Європі	3
Сокиринське ощадно-позичкове товариство (кінець XIX — початок XX ст.)	5
Григорій Галаган як громадський діяч	8
Зародження кредитного руху на Чернігівщині	11
Державне регулювання у сфері кредитної кооперації до 1917 року на східних землях України	19
Кредитні спілки сьогодні: проблеми, успіхи, перспективи	25
Довідки	28

Початки кредитної кооперації в Західній Європі

Батьківщиною кредитної кооперації вважають Німеччину. Саме тут у середині XIX ст. постали перші кредитні товариства. У 1860-ті роки кредитні кооперативи було засновано в Україні, зокрема 1869 року — в містечку Гадячі на Полтавщині. Невдовзі, 1871 року, виникло Сокиринське ощадно-позичкове товариство. На 1880–1890-ті роки припадає початковий період діяльності кредитної кооперації у Франції, Італії, Ірландії, США та інших країнах. Наприкінці XIX ст. кредитівки почали виникати й у Західній Україні.

З-поміж тих осіб, які внесли чималий доток у заснування та розвиток кредитної кооперації, насамперед варто згадати Шульце-Деліча та Райфайзена (Німеччина). Герман Шульце-Деліч, “батько” німецької кооперації, народився 1808 року в пруському містечку Делічі, у родині міського судді. Здобув юридичну освіту в університеті. Брав активну участь у громадському житті. 1848 року Германа Шульце обрали депутатом пруських національних зборів від міста Деліча (відтоді цей діяч почав вживати подвійне прізвище). Молодий юрист, який цікавився соціальними й економічними питаннями, дійшов висновку, що покращити матеріальне становище ремісників та інших незаможних громадян вдасться тільки завдяки наданню допомоги один одному. З внесків навіть небагатих людей можна скласти великі капітали, якими оперуватимуть на загальну користь люди, об'єднані в спілки та товариства. Шульце не схвалював програми надання грошової допомоги робітникам та ремісникам від держави, натомість обстоював іншу ідею: держава має створити умови, за яких ремісники та робітники матимуть змогу самі захищати свої інтереси.

Завдяки підтримці та активній участі Германа Шульце в Делічі виникла ціла низка кооперативних товариств. Спочатку постали лікарняна та похоронна каси для ремісників і робітників. 1849 року виникло сировинне товариство для придбання матеріалів для столярів, 1850 року — перше кредитне товариство, 1852 року — перше споживче товариство. 1853 року Шульце-Деліч видав книжку “Про асоціації для німецьких робітників”, а 1854 року заснував спеціальне видавництво для поширення ідей кооперативного руху. 1858 року вийшла книжка Германа Шульце “Трудящі класи й кооперативні товариства в Німеччині”, згодом побачила світ ще ціла низка брошур з питань кооперації.

1859 року Шульце-Деліч скликав у Ваймарі перший кооперативний конгрес товариств, створених за його системою. Тоді ж таки було засновано центральне управління товариствами, яке Шульце-Деліч очолював до кінця свого життя. 1861 року цього діяча кооперації обрали секретарем Всенімецької спілки товариств, депутатом пруської законодавчої палати (Ландтагу), а згодом — депутатом рейхстагу. Маючи статус депутата, Шульце-Деліч домігся ухвалення кооперативного закону 1867 року. Ідеї кредитного руху розвивав інший основоположник кооперації в Німеччині, Райфайзен. Фрідріх-Вільгельм Райфайзен народився 1818 року в місті Гамме (Вестервальд). Молодий Райфайзен мав намір зробити військову кар'єру, та через

Державне регулювання у сфері кредитної кооперації до 1917 року на східних землях України

У Російській імперії не було загального закону, який регламентував би порядок створення та діяльності кредитної кооперації. Діяльність ощадно-позичкових товариств регулювали окремі дозволи й розпорядження Міністерства фінансів та Міністерства внутрішніх справ. Канцелярія Міністерства фінансів збирала дані про засновників та про обов'язкового опікуна товариства, надавала поданий статут на затвердження міністрові фінансів. Окремі розпорядження могли встановлювати податкові пільги для деяких товариств. У такому разі рішення залежало від міри впливу опікуна товариства.

Чи не єдиною організацією, яка сприяла розвитку кредитної кооперації в Російській імперії, був Санкт-Петербурзький відділ Московського комітету для допомоги сільським ощадно-позичковим і промисловим товариствам. Цю інституцію, створену 1871 року, спершу очолював князь І. Васильчиков, а згодом, з 1881 по 1888 рік, — Г. Галаган. Протягом майже 30 років цей відділ координував діяльність кооперативних товариств. Орієнтуючись на німецьку модель Шульце-Деліча, тут склали типовий статут ощадно-позичкового товариства, який було пристосовано до місцевих умов. Відповідно до цього документу, товариства формували свій статутний фонд з паїв своїх учасників (паї були невисокі — звичайно 10 рублів, тому ці товариства були доступними й для незаможних) і мали право приймати вклади від таких осіб. Рішення щодо діяльності товариства ухвалювали загальні збори, на яких кожний член мав один голос. Керували товариством рада й правління, обрані на загальних зборах. Позички були невеликі й короткострокові. Відповідальність учасника за зобов'язаннями товариства найчастіше не перевищувала 10 розмірів паю.

Санкт-Петербурзький відділ наглядав за діяльністю товариств, збирав статистичну інформацію, діставав дозволи на заснування товариств, розробляв для них інструкції, домагався податкових пільг, сприяв отриманню державних кредитів, організував перші з'їзди ощадно-позичкових товариств, видавав інформаційний листок, а пізніше – журнал “Вестник кооперації”.

У 1870-тих роках діяльністю ощадно-позичкових товариств зацікавилися земства, які почали надавати цим об'єднанням реальну допомогу:

- а) позичали кошти для формування основного капіталу (переважно на 10 років обсягом від 500 до 1 500 рублів на товариство);
- б) поширювали інформацію про кредитну кооперацію;
- в) наглядали за діяльністю товариств;
- г) допомагали затверджувати статuti чи вносити до них зміни.

Найбільшу активність виявили Херсонське, Харківське та Полтавське земства. Херсонське земство через земський банк виділило близько 30 тис. рублів із своїх фондів на по-

зички для ощадно-позичкових товариств Херсонщини. Харківське земство надало 50 тис. рублів на формування основного капіталу ощадно-позичкових товариств. На початку 80-тих років цікавість земств до справ ощадно-позичкових товариств майже згасла. Таку зміну зумовили декілька причин. По-перше, ті форми кооперативної організації, що їх пропагували земства, дуже повільно здобували популярність серед сільськогосподарських товаровиробників і не відразу виконували функції, які на них було покладено. По-друге, тогочасним кооператорам бракувало практичного досвіду, а земства, які організовували названі об'єднання, й самі виявилися мало спроможними надавати ефективну допомогу в провадженні їхніх справ. По-третє, деякі товариства, створені тільки для одержання від земств допомоги, часто використовували отримані кошти нераціонально. По-четверте, беручи в банку позичку на дев'ять місяців (за дозволом Міністерства фінансів від 1872 року), селяни — члени товариства просто не встигали здійснити повний оборот капіталу й вчасно повернути борг. А після вбивства царя Олександра II земські діячі взагалі майже повністю згорнули свою діяльність у сфері кооперації. Загалом, ощадно-позичкові товариства здебільшого не задовольняли потреб селянства. Деякі об'єднання встановлювали занадто високі паї, тому були недоступні для незаможних селян. Крім того, такий тип кооперативу передбачав надання лише короткострокових невеликих позичок, тимчасом як селяни потребували більших за обсягом і довших за терміном кредитів для купівлі землі та реманенту, сплати за оренду тощо.

Отож 1895 року Санкт-Петербурзький відділ ініціював ухвалення закону про організацію кооперативного кредиту — Положення про установи дрібного кредиту. Цей закон дозволив створювати кредитні товариства, що наслідували німецьку модель сільських кредитних кооперативів Райфайзена. Основний капітал таких об'єднань, на відміну від ощадно-позичкових товариств, формувався не з паїв, а з позичених або пожертвованих сум. Кредитні кооперативи мали право отримувати від державного банку позички на формування основного капіталу. Тому кредитні товариства підлягали контролю та перевірці державного банку. Цим об'єднанням також дозволяли здійснювати товарно-посередницькі операції в інтересах своїх членів.

Перше в Російській імперії сільське кредитне товариство райфайзенівського типу виникло 1895 року в селі Іванківцях Прилуцького повіту на Полтавщині. Кредитні товариства розвивалися дуже швидко, оскільки мали затверджений типовий статут і змогу отримувати великі кредити в Державному банку на формування капіталу (ощадно-позичкові товариства не мали права на такі кредити, але могли брати позички від земств, які в такому разі виступали їхніми опікунами).

Після появи закону 1895 року було знято певні обмеження в діяльності ощадно-позичкових товариств. Таким організаціям дозволили видавати довгострокові позички за порукою чи під заставу рухомого або нерухомого майна. Детальніше визначили роль і вимоги до опікунів-кураторів. Опікунами могли ставати й земства — за умови,

що вони давали кредит ощадно-позичковим товариствам. Тому земства одержали право контролювати діяльність цих товариств.

Санкт-Петербурзький відділ і далі здійснював загальну опіку над ощадно-позичковими товариствами. А для нагляду за новими сільськими кредитними товариствами було створено IX відділ інспекції Державного банку.

1898 року за ініціативою Санкт-Петербурзького відділу в Москві було скликано перший з'їзд представників кредитної кооперації з усієї імперії. Для українських кредитних кооперативів цей форум мав особливе значення: тут було порушено важливе для української кредитної кооперації питання про організацію кооперативних союзів. У червні 1904 року ухвалили новий закон, на підставі якого створили Управління у справах дрібного кредиту (IX відділ при Державному банку ліквідували). Цей орган діяв як самостійний департамент Міністерства фінансів, завідував усіма установами дрібного кредиту, координував постачання кредитним кооперативам фінансових ресурсів з державних джерел, контролював діяльність товариств.

Державний банк і державні ощадні каси мали асигнувати кошти на забезпечення установ дрібного кредиту довгостроковими державними позичками. Для нагляду за розподілом цих коштів при Управлінні в справах дрібного кредиту створили Центральний комітет у справах дрібного кредиту, а на місцях — губернські комітети.

Відповідно до закону 1904 року, було засновано також земські каси, які мали право фінансово й організаційно підтримувати ощадно-позичкові та кредитні товариства у своїх районах. В Україні енергійну діяльність у цій сфері провадили Харківське, Полтавське, Київське та Подільське земства.

1905 року було затверджено нові типові статuti кредитного та ощадно-позичкового товариств. Ці документи закладали основи для діяльності кредитних та ощадно-позичкових товариств, створених за зразком об'єднань Райфайзена та Шульце-Деліча.

У типовому статуті кредитного товариства було зазначено, що воно має на меті полегшити своїм членам ведення господарства через надання позичок та виконання посередницьких функцій щодо оборотних операцій. Ощадно-позичкове товариство, крім того, висувало перед собою завдання сприяти своїм членам у нагромадженні заощаджень.

Статут товариства мав містити такі дані: про територію (місто, волость, село та ін.), мешканці якої можуть входити до товариства; про вимоги до осіб (йдеться про характер діяльності, наприклад, ремесло чи промисел, та інші ознаки), які мають право стати членом товариства; про максимальну величину кредиту, що його може отримати один член товариства; про вид та міру відповідальності членів товариства за його боргами. Крім того, кредитні товариства мусили визначити розмір основного капіталу та умови, на яких товариство його використовує. Ощадно-позичкові товариства мали встановити величину паю, що його вносить кожний член, а також інші джерела (якщо такі було передбачено) для формування основного капіталу.

Губернський комітет у справах дрібного кредиту безкоштовно давав у місцевій газеті оголошення про заснування кредитного або ощадно-позичкового товариства. Товариства було звільнено від сплати державного промислового податку, а їхнє листування з державними установами та посадовими особами, засвідчення підписів учасників — від гербового збору. Із відсотків, що їх нараховували на ощадні вклади в товаристві, не стягували податку з доходів від грошових капіталів.

До кожного товариства мали входити не менше ніж 20 учасників. Членами кредитного та ощадно-позичкового товариств могли стати такі особи:

- повнолітні громадяни, які мали своє господарство, ремесло або промисел;
- товариства, спілки, артілі та інші юридичні особи, кожна з яких входила до товариства на правах одного члена.

До товариства не могли записатися ті особи, які перебували в іншому товаристві. До складу організації приймали на загальних зборах через таємне голосування або на засіданні ради чи ради разом з правлінням. Кожному учасникові товариства видавали розрахункову книжку, до якої вписували суму відкритого йому кредиту, дані про міру його відповідальності за зобов'язаннями товариства й про всі операції з паями та позичками.

Члени товариства могли нести необмежену (всім своїм майном) або обмежену (певною сумою) відповідальність за зобов'язаннями товариства. Вид та міру відповідальності закріплювали в статуті. Максимальний розмір обмеженої відповідальності, який встановлювали під час заснування товариства, не міг бути меншим за подвійну суму відкритого членом товариства кредиту.

Ощадно-позичкове товариство мало основний капітал, що формувався з паїв та пайових внесків членів, з пожертвуваних або позичених товариству коштів та відрахувань від своїх прибутків. Величина повного паю, яку зумовлювали в статуті товариства, мала бути не меншою за 10 і не більшою за 100 рублів. Пай вносили відразу під час вступу або поступово — частковими пайовими внесками. Величину та термін сплати обов'язкових пайових внесків встановлювали загальні збори. Кожний член товариства міг внести не більше ніж один пай, розмір якого мав бути не меншим за суму, вказану в статуті (а ця сума не могла бути меншою ніж 1 рубль). Збільшення розміру паю допускали за рішенням загальних зборів, але тільки в тому разі, якщо не менше ніж половина членів мали повні паї. Застави та передачі паїв не дозволяли. Особа, яка виходила зі складу товариства, одержувала свій пай не раніше ніж за три місяці після затвердження на загальних зборах фінансового звіту за рік її виходу з товариства.

Кожне кредитне товариство мусило мати основний капітал, не менший за 1 000 рублів, спосіб формування якого визначали під час заснування товариства. Цей капітал міг збільшуватися коштом цільових позичок, пожертв та відрахувань від прибутків.

Обидва види товариств мали запасні капітали — щоб покривати збитки. Крім того, за рішенням загальних зборів, товариства створювали різноманітні спеціальні фон-

ди: для здійснення товарно-посередницьких операцій, для списання безнадійних позичок, для надання допомоги членам та їхнім сім'ям у разі нещасних випадків тощо. Нормативні акти зобов'язували кредитні та ощадно-позичкові товариства тримати частину коштів (не менше ніж 20% зобов'язань, за винятком коштів основного капіталу) у вкладах в Державному банку чи в державних цінних паперах, покладених на зберігання до Державного банку.

Кредитні та ощадно-позичкові товариства могли приймати грошові вклади не тільки від своїх членів, а й від сторонніх осіб та організацій із зобов'язанням повернення їх за певний термін (депозитні вклади) або без встановлення терміну (вклади до запитання). Вклади могли мати цільовий характер або певну умову. Товариства забезпечували таємницю вкладу. Кожному вкладникові видавали ощадну книжку. Величину відсотків та інші умови вкладів визначали загальні збори або рада разом з правлінням. Відсотки, що їх отримували вкладники за вкладами до товариства, не підлягали оподаткуванню. Зобов'язання товариства за прийнятими вкладами та отриманими позичками не могли перевищувати його основного капіталу більше ніж у 10 разів.

Кредитне та ощадно-позичкове товариства мали право надавати позички тільки своїм членам. Щодо кожного учасника, незалежно від наданого забезпечення, кількості та видів позичок, максимально можливу суму кредиту визначали виходячи з надійності позичальника та довіри до нього. Окремо встановлювали суму позички, яку могли видати під довіру. Ліміт кредитування записували в розрахункову книжку. Максимальний розмір позички одному позичальникові, відповідно до типового статуту, становив 300 рублів, а величина кредиту, виданого під заставу, — 1 000 рублів. Отримуючи кредит, позичальник давав розписку. Позички видавали тільки за цільовим призначенням. Короткостроковий кредит не міг перевищувати одного року, а довгостроковий — п'яти років. Ухвалюючи рішення про надання позички, рада або правління зважали на те, наскільки мета отримання позички могла забезпечити її повернення. Особа, яка не вказувала цільового призначення кредиту, мала право одержати лише короткострокову позичку. Сума довгострокових кредитів товариства не могла перевищувати половини основного капіталу. Кредит видавали під довіру, під заставу членів чи сторонніх осіб та під заставу. Величину відсотків за позичку встановлювали з огляду на її розмір, термін та призначення. Проценти за короткостроковими кредитами стягували під час видачі позички наперед за весь термін, а відсотки за довгостроковими позичками — за період, що передував наступному терміну сплати.

В ощадно-позичкових та кредитних товариствах встановили спрощену процедуру стягнення вчасно не повернених позичок. Товариство мало право стягнути з позичальника або поручителя прострочену позичку не звертаючись до суду: для цього було досить вдатися до поліції або волосного управління, які мусили почати опис майна позичальника не пізніше ніж за сім днів після отримання від товариства відповідної заяви.

Кредитні та ощадно-позичкові товариства могли виконувати товарно-посередницькі функції між членами товариства й третіми особами за дорученням членів та за їхні кошти (йдеться про купівлю та продаж товарів для членів і від імені членів, виконання представницьких та агентських функцій тощо). Інколи посередницькі операції можна було здійснювати за допомогою коштів товариства, що входили до фондів, створених для цієї мети.

Управління кредитним та ощадно-позичковим товариством здійснювали правління, рада та загальні збори. Якщо товариство було створено за сприяння земства, то земські збори або комітет у справах земського господарства призначали опікуна товариства. Такій особі надавали право отримувати інформацію про роботу товариства, провадити ревізію його документів, брати участь у загальних зборах і головувати на них.

Члени правління розробляли внутрішні правила та документи, ухвалювали рішення про надання позичок, приймання й повернення грошей, здійснення посередницьких операцій для своїх членів, стягнення позичок, наймали й звільняли платних працівників, вели бухгалтерію та ділову документацію, готували річний звіт тощо. До складу цього органу входили не менше ніж три особи, яких обирали загальні збори через закрите голосування терміном на три роки. Загальні збори через закрите голосування могли призначити членам правління винагороду за їхню працю. Треба зазначити, що члени правління відповідали всім своїм особистим майном за збитки, заподіяні товариству внаслідок їхніх неправильних дій або недоліків у роботі. Крім того, за такі дії, якщо до них вдавалися свідомо, членів правління могли притягати до кримінальної відповідальності.

Рада товариства складалася не менше ніж з трьох членів та одного кандидата, обраних через таємне голосування на три роки. Рада наглядала за дотриманням у товаристві статуту, законів, встановлених правил, фінансової дисципліни тощо. Найвищим органом управління в товаристві були загальні збори. Збори затверджували розроблені в правлінні правила та положення щодо позичок, вкладів, застав, посередницьких операцій, спеціальних фондів тощо; затверджували кошториси та звіти; ухвалювали рішення про отримання позичок для збільшення основного капіталу; встановлювали величину пайових внесків; розглядали інші питання. Загальні збори могли бути черговими та позачерговими (їх скликали за ініціативою чиновника, який здійснював нагляд за товариством, або на вимогу 10% членів чи за рішенням правління).

Повідомлення про дату та порядок денний загальних зборів надсилали всім членам товариства, а також опікунові, начальникові місцевої поліції та тим особам, які мали право нагляду за діяльністю товариства (чиновникам управління в справах дрібного кредиту). Збори ставали правочинними в тому разі, якщо на них були присутні не менше ніж 10% членів. Кожний член товариства мав лише один голос.

У разі ліквідації, товариство стягувало всі видані позички, продавало майно, здійснювало розрахунки з усіма кредиторами (банками, вкладниками та ін.). Відтак

членам ощадно-позичкових товариств повертали всі їхні паї та пайові внески. Основний, запасний та спеціальні капітали товариства не підлягали розподілу між членами або використанню тільки на їхню користь. Ці кошти можна було використати лише на благодійні чи громадські цілі або передати на потреби розвитку установ дрібного кредиту.

На таких засадах базувалася діяльність кредитної кооперації в тій частині України, яка входила до складу Російської імперії. Звичайно, не все з минулого досвіду доцільно застосовувати за сучасних умов. А проте більшістю підходів до організації кредитного руху сьогодні таки варто скористатися. Передусім йдеться про державну підтримку кредитної кооперації, ухвалення конче потрібного для нормальної діяльності спілок кооперативного законодавства, створення умов для відродження кооперативних банків, системи взаємкредитування кредитних спілок, запровадження кількох моделей міської та сільської кредитної кооперації тощо. Комплекс вказаних заходів міг би стати змістом окремої державної програми розвитку кредитної кооперації в Україні або стати складовою частиною інших цільових державних програм.

Використані джерела:

1. Витанович, І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк 1964.
2. Гончаренко, В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). Київ 1998.
3. Гончаренко, В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомогі сільського населення, Економіка АПК, 1999, № 7, с. 21-28.
4. Марочко, В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ 1995.
5. Пантелеймоненко, А., Якименко, М. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні: зародження і основні етапи розвитку: Конспект лекцій до курсу "Історія України". Полтава 1996.
6. Тотоміанц, В. Сельскохозяйственная кооперация. Санкт-Петербург 1908.

В. Гончаренко, кандидат екон. наук,
доцент Полтавського кооперативного інституту

Кредитні спілки сьогодні: проблеми, успіхи, перспективи

Нині кооперативний рух у цілому світі об'єднує майже 800 млн. осіб. Найчисельнішою його формою є кредитна кооперація. В Україні кредитні спілки, перші з яких виникли 1869 року, на початку ХХ століття налічували близько 3 млн. учасників (майже 2 млн. — на східних землях і 800 тис. — на західних теренах). У сьогоднішній Українській державі кредитна кооперація не набула масового поширення з таких